

4. Att vara eller inte vara arbetare: Unga vuxna, tillfälliga anställningar och prekariatets tänkesätt

Det är en fullständig slump att jag hamnade här. Jag frånsäger mig allt ansvar för min tillfälliga arbetsplats, för det är just vad den är. Tillfällig. Den har inget med mig att göra. Jag gör det för pengarna.¹

Jagberättaren Moas deklARATION i Sara Beischers roman *Jag ska egentligen inte jobba här* (2012) är övertydlig i sitt avståndstagande. Hennes vikariat på äldreboendet Liljebacken i Stocksund handlar bara om försörjning; hon kunde lika gärna jobba någon annanstans. Nitton år gammal har hon flyttat från Halland till huvudstaden med siktet inställt på att förverkliga sina skådespelardrömmar. Efter hand blir hon dock betydligt mer involverad i de boende och kollegerna än hon hade kunnat ana.

Eskil i Jack Hildéns *Vi, vi vaktmästare* (2014) har inte lika tydliga framtidsplaner. Han är några och tjugo, vikarierar som timanställd alltiallo på ett affärsföretag på Östermalm och sparar pengar till en resa. På den återkommande frågan om vad som ska hända när anställningen löper ut brukar han svara att han ska studera till svensklärare. Om det verkligen blir så förtäljer inte historien. Men även om Eskil vid romanens slut väljer en rockkonsert framför att umgås med sina tidigare jobbarkompisar har tiden som vaktmästare säkerligen satt sina spår.

Alice i Måns Wadensjöes *Monopolet* (2019) har trots dubbla exa-

mina från universitetet haft svårt att hitta jobb och efter fyra månader tar hon vad hon får – ett timvikariat på Systembolaget i en av Stockholms välbeställda norra stadsdelar. Trots att butiksbiträde knappast är ett drömjobb upptäcker hon till sin förvåning att hon är ganska bra på det och börjar hoppas att den struktur hon lyckas upprätta i sitt arbete även ska spilla över på privatlivet.

I dessa verk får läsaren följa tre unga vuxna och deras första stapplande steg in i varsitt traditionellt arbetaryrke – vårdbiträde, vaktmästare och butiksbiträde. Romanerna ingår i en typ av samtidsberättelse som skildrar unga människors ofta ganska brutala möte med nya, främmande sammanhang och komplicerade sociala koder och hierarkier. Trots att berättelserna utspelar sig utanför den nya gig- och plattformsekonomin bär de tydliga spår av ett arbetsliv i förändring, där avregleringar och privatiseringar lett till slimmade arbetsorganisationer och växande krav på ”flexibilitet”, oavsett om arbetet drivs i privat eller offentlig regi. Protagonisterna i *Jag ska egentligen inte jobba här*, *Vi, vi vaktmästare* och *Monopolet* delar, åtminstone inledningsvis, inställningen att arbetet de utför är just *tillfälligt*, i väntan på någonting annat. Det medför också att de upprättar en viss distans, till såväl arbetskamrater och göromål som boende eller kunder. Men arbetet gör också någonting med dem, som stegvis förändrar synen på både arbetet som sådant, dem själva och deras plats i ett arbetande kollektiv.

Vilken betydelse har protagonisternas ålder och deras tillfälliga anställningar för inställningen till arbetet i dessa skildringar? Vilka känslöekonomier omger arbetet och hur gör karaktärerna klass? I det här kapitlet ska jag diskutera frågorna bland annat utifrån Guy Standings iakttagelser kring prekariatets tänkesätt (*the precariat's consciousness*), Sverre Lysgaards begrepp *det arbetande kollektivet* och Beverley Skeggs iakttagelse att människors sökande efter *respektabilitet*, det vill säga uppfyllandet av samhällets outtalade medelklassnorm, avspeglas i deras känslor och agerande. Den övergripande uppmärksamheten riktar jag mot hur romanerna skildrar det tillfälliga arbetet som en del i karaktärernas identitetsskapande och framtidsplaner: Vill de vara arbetare och vad innebär det i så fall?²

Efter en kort presentation av de tre berättelserna ska jag jämfö-

ra skildringarna av hur romankaraktärerna upplever sina nya jobb och koppla dessa till de tidigare nämnda begreppen. Därefter söker jag efter klasskodade drag i karaktärernas tankar och agerande, innan jag lyfter fram några inslag i verken som avviker från det dominerande realistiska berättandet.

Tre romaner om tillfälliga anställningar

Jag ska egentligen inte jobba här berättas alltså ur nittonåriga Moas perspektiv och följer henne under ett år, från introduktion till erbjudande om fast anställning på äldreboendet Liljebacken. Romanen gavs ut 2012, i spåren av den så kallade Carema-skandalen och en högljudd debatt om vad privatiseringen av omsorgen egentligen kostade. Braskande tidningsrubriker talade om vanvård och invägning av vuxenblöjor.³ Frågan om hur slimmad bemanning genererade större vinster för aktieägarna och högre bonusar till cheferna väckte förnyade diskussioner om vinster i välfärden. Historien om Moa, hennes till övervägande del kvinnliga kolleger och de boende är effektivt och slagkraftigt berättad; den arbetar en hel del med klichéer och kontraster, och anlitar ofta ett galghumoristiskt tonläge, vilket utmynnar i en närmast paradoxal kombination av hjärtlighet och distans.

Några år senare, 2018, utkom Sara Beischer med en uppföljare, *Jag ska egentligen inte prata om det här*, som bland annat erbjuder en intressant metakommentar till debuten. Enligt intrigen har karaktären Moa nämligen skrivit en roman om sina upplevelser på äldreboendet. När den blir utgiven och väcker en hel del medial uppmärksamhet börjar en ny tillvaro för henne som författare att ta form, och hon börjar betrakta sin tid i omsorgsarbetet och sin arbetartillhörighet i ett delvis nytt ljus.

Även *Vi, vi vaktmästare* har en förstapersonsberättare, Eskil, vars tankar och upplevelser kring arbetet och samspelet med kollegerna på Nordens Affärer, där alla utom chefen är män, utgör romanens fokus. Är, vill och kan han vara en vaktmästare? Hur ska han i så fall agera; ska han fortsätta hålla sig på sin kant med sina böcker eller snarare försöka bli en i gänget? I romanens andra del är Eskil

tillbaka på vaktmästeriet efter några månaders resa i Sydamerika. Han återanställs för en kortare tid, tills fastighetssysslorna tas över av en annan entreprenör. Ett centralt stråk i romanen rör vad känslan av att vara utbytbar gör med en ung människa som försöker hitta sig själv.

Titeln *Monopolet* påminner om det statligt drivna Systembolagets detaljhandelsmonopol på alkoholförsäljning i Sverige. Kanske anspelar den också på hur ett arbete närmast kan sluka en människa och bli hennes enda intresse. Romanen, berättad i tredje person, följer 26-åriga Alice och hennes resa från orutinerad ”timmis” till slipad heltidare med hela klassamhället framför sitt kassabås. Men berättelsen har också en annan protagonist, Butiken, som skildras i upp- och nedgång och närmast framträder som en levande organism i ett ekosystem där alla delar måste fungera för att bilda en harmonisk helhet.

För Alices del handlar det framför allt om att upprätta en rimlig balans mellan arbetet och livet utanför. Skildringen består av detaljerade beskrivningar av olika arbetsmoment och relationen mellan arbetskamraterna och till kunderna. Men texten rymmer också filosofiska reflektioner kring vad arbetet gör med tanken och vad tanken gör med arbetet. Alice har studerat vid universitetet och berättarrösten kopplar gärna vardagens små och stora händelser till sådant hon tidigare läst. Genom en stundtals halsbrytande metaforik, kopplingar till mytologiska gestalter eller historiska skeenden och beskrivningar av absurda händelser, lämnar arbetsbeskrivningarna då och då den i övrigt dominerande realismen. Romanen omges av en kort ramberättelse där det första och sista läsaren får veta är att Butiken står under vatten. Arbetsplatsen framställs som något av ett akvarium och texten väcker frågan om vem som egentligen observerar vem, och om verkligheten finns innanför eller utanför glaset.

Även berättelsen i *Jag ska egentligen inte jobba här* omges av en ram, som närmast liknar scenanvisningar, avskilda från övrig romantext och satta i kursiv stil. Den första beskriver ”Aprikosa rummet”, som uppenbarligen är personalrummet på Liljebacken. Den avslutande riktar sig direkt till läsaren med en kort exposé över sakernas möjliga tillstånd på äldreboendet efter romanens

slut. Ramen förstärker även här fiktionsdraget i en i övrigt realistiskt präglad berättelse och intrycket av scenanvisningar aktualiserar Moas teaterdrömmar. Men det förändrade tonläget mellan det första korta och sakligt beskrivande avsnittet och det andra, längre och mer sinnliga visar också hur hon gått från osäker och distanserad nybörjare till en etablerad och framför allt engagerad medarbetare. I *Vi, vi vaktmästare* bryts det dominerande prosaflödet återkommande av avsnitt som är satta som lyrik, med tätare radbrytningar, ojämn högermarginal och avsaknad av skiljetecken. Dessa delar signalerar en förstärkt subjektivitet, ett medvetandeflöde som ofta är klassrelaterat och bland annat gestaltar Eskils osäkerhet kring hur han ska bete sig och vem han vill vara. De lyriska delarna är med andra ord inte bara formmässigt annorlunda, utan rymmer ett annat tonläge. Ibland är avsnitten triviala, men då och då skymtar en fördjupad sårbarhet: ”Ingen berättade för mig att ett heltidsarbete innebär att du inte / hinner med alls mycket annat / Ingen berättade att du knappt hinner göra något innan allt / börjar om igen”.⁴

Arbetet – en främmande värld

För Moa blir det första mötet med arbetsuppgifterna, vårdtagarna och kollegerna på den kvinnodominerade arbetsplatsen Liljebacken närmast överväldigande. Hon kastas rakt in i omvårdnaden och läsaren får följa hennes chockartade reaktioner inför de äldres kroppar och odörer: ”Jag visste inte att gamla människor kunde vara så äckliga.”⁵ Moas arbetsuppgifter inbegriper allt från att göra ”nedre toalett” och lirka in de boende i duschen till att brygga kaffe, bre mackor, mata, dela ut medicin, bädda och städa. Skildringarna av hennes första upplevelser bär närmast drag av trauma, där sakliga beskrivningar av konkreta arbetsmoment ackompanjeras av storögda kommentarer kring avföring, ångest och död. ”Jag lär mig tidigt att dela upp mig i två. Min kropp arbetar men det jag som är jag är långt härifrån.”⁶

Moas inledande förvirring inför allt det nya har en tydlig illustration i den kliniska morgonrapporteringen över de boende,

vilka förkortas efter avdelning och lägenhet: A4, B7, C2 och så vidare. Att de boende ska kallas *kunder* betonar visserligen rätten till en god service, men skapar samtidigt ytterligare distans. Vid första besöket hos A4 som ska få frukost och tvättas blir Moa så påverkad av hela situationen – stanken och skriken från den 91-åriga, döende kvinnan – att hon svimmar. A4 blir sedan den första döda människan Moa har sett. Arbetet innebär förutom de dagliga göromålen och de mellanmänniska relationerna också en påtaglig existentiell erfarenhet.

Även för Alice är första tiden i systembolagsbutiken omvälvande: ”allt det hon såg runtomkring sig var nytt, hårt och främmande”.⁷ Tunnelbanan klockan 05.17, som hon annars bara tagit på väg ut på resa eller hem från en fest, är alldeles stilla. De få passagerare hon ser bär nästan alla uniform eller overall. Redan första morgonen får hon och två andra nybörjare packa upp nya flaskor i hyllorna. Hon möter butikens särskilda jargong och rutiner, med morgonplock, kvällsrivning och ”gömda flaskor”, och lär sig skötseln av kartongkrossen. Redan vid anställningsintervjun med butikschefen har hon blivit informerad om att kundklientelet ofta tillhör de övre samhällsskikten: ”Man är lite tjänstefolk för dem, men det är ingenting du skulle ha några problem med sådär?”⁸ Chefen antyder alltså redan från början att jobbet även kräver viss tolerans och diplomati gentemot kunderna, en form av *emotional labor*, för att tala med sociologen Arlie Hochschild.⁹

Efter hand behärskar Alice hela arbetskedjan och vinnlägger sig om att hantera den till fulländning; hon upprättar en mental minneskarta över butiken och dess sortiment så att hon kan tipsa kunder om lämpliga dryckesval och snabbt guida dem till rätt hylla. Alice förädlar sitt arbete till något av en konstform och mejslar fram sin egen roll i processen till perfektion. Men det finns också ett mått av högmod i ambitionerna och den växande konkurrens som triggas fram mellan kollegerna hotar lagandan. Det ska krävas ett rejält sammanbrott i Butiken för att hoppet om en fungerande organisering av arbetet som även ger utrymme för återhämtning och lekfullhet ska kunna uppstå.

Eskil beskriver vaktmästarsysslor som tämligen okomplicerade: ”Mitt arbete är enkelt. Efter en veckolång utbildning kan

vem som helst utföra det.”¹⁰ Vid romanens början har han varit anställd i två månader. Han tar emot och kör runt post i en liten röd vagn, rensar och fyller på kaffemaskiner, lämnar över uppdrag till fastighetsskötarna eller väntar på nya arbetsuppgifter. Ibland har han stängningsvecka. Favoritsysslan är att slänga ner kartonger i wellpappkrossen och de olika momenten i processen beskrivs ingående. Eskil behärskar alla göromål men har inga ambitioner att bli särskilt bra på något eftersom han inte tänker bli långvarig. En del möda går därför åt till att *verka* vara sysselsatt: ”Att ge sken av att jobba är en konstform i sig”, hävdar Eskil.¹¹ Han uppfinner också ständigt nya sätt att maska, bland annat genom att långsamt gå runt med postvagnen på olika våningsplan eller åka högst upp till våning sju för att ta en kopp espresso i kaffemaskinen där. Trots att samma typ finns på alla våningsplan känner han att det smakar bättre ju högre upp och ju närmare företagsledningen han kommer. Hierarkin på arbetsplatsen och Eskils plats i den upptar en hel del av hans tankar. Kanske är jobbet i själva verket inte fullt så enkelt; det innebär en hel del interaktion med andra, både arbetskamrater på vaktmästeriet, anställda på företaget och kunder utifrån. Även om Eskil tror sig själv om en hög social kompetens krävs en typ av känslomässigt arbete som han inte har tidigare erfarenhet av. Den största utmaningen för honom ligger i det sociala samspelet med de andra männen i personalutrymmet.

Prekärt och proletärt tänkande

För de tre romankaraktärerna är arbetet alltså tillfälligt eller oklart i varaktighet. För Moa och Eskil verkar det vara helt i sin ordning, eftersom de egentligen har andra planer. Båda bor också i andrahandslägenheter. De lever på stand-by, något som under allt längre tid förväntas av unga människor i dagens post-industriella samhällen. Att adolescensen blivit alltmer utsträckt, i många fall en bra bit upp i 30-årsåldern, är i den meningen inte så konstigt. Utvecklingspsykologen Jeffrey Arnett hävdar att det i den industrialiserade världen uppstått ytterligare en period i livet mellan adolescens och vuxenhet, som han kallar *emerging adulthood*.¹² Under

den här tiden prövar unga västerlänningar olika livsmöjligheter inte minst när det gäller arbete, kärlek och livsåskådning. Under senare decennier har vuxenblivandets attribut – fast arbete, bostad och familjebildning – blivit alltmer utspridda i tid, dels för att unga har haft svårt att etablera sig, dels för att vissa har haft ekonomiska möjligheter och ett intresse av att långsamt pröva sig fram. Att vara förändringsbenägen och beredd att fortlöpande ompröva sin livssituation förs visserligen samtidigt ofta fram som det ideala, men dessa förhållningssätt har också blivit alltmer framtvingade av yttre faktorer, som ekonomiska konjunkturen eller avregleringar i arbetslagstiftningen och på bostadsmarknaden.

Samtidigt som oklarheten och flexibiliteten betraktas som närmast självklara för unga som tar sina första steg ut i arbetslivet, har en rad forskare visat att otryggheten kring grundläggande arbetsvillkor breder ut sig till allt större delar av befolkningen. Allt fler har osäkra anställningar: andelen tillfälligt anställda utgör mellan 15 och 17 procent och ökar ständigt.¹³ År 2020 hade hälften av alla anställda i åldrarna 16–24 år tidsbegränsade jobb, majoriteten var kvinnor i arbetaryrken.¹⁴ Sedan 1990-talets ekonomiska kris har stora förändringar ägt rum i svensk arbetslivslagstiftning, med nya typer av visstidsanställningar, försämringar i arbetslöshetsersättningen och LAS-reglerna samt fri etablering av bemanningsföretag. Från att ha tillhört de länder inom OECD som haft starkast skydd för anställningar återfinns Sverige i dag i bottenkiktet.¹⁵

I takt med de senaste decenniernas brutala förändringar i spåren av globalisering, avregleringar och hårdnande konkurrens har den täta koppling som växte fram i det moderna välfärdssamhället mellan klass, identitet och arbete försvagats. Att arbetet inte erbjuder samma trygghet och långsiktighet har i sin tur ändrat människors inställning till arbetets roll i deras liv. Guy Standing lyfter fram att det som framför allt utmärker *prekariatet* är just kortsiktigheten, som samtidigt hindrar gruppen från att bli en del av en solidarisk arbetsgemenskap.¹⁶ I *A Precariat Charter* (2014), lyfter Standing fram prekariatets sätt att tänka som skilt från ett tidigare, proletärt: ”While proletarian consciousness is linked to long-term security in a firm, mine, factory or office, the precariat’s consciousness is linked to a search for security outside the

workplace.”¹⁷ Även om osäkra anställningsförhållanden i sig inte är någonting nytt, betonar Standing att det tillfälliga, kortsiktiga och osäkra mer eller mindre har blivit norm under senare år, samtidigt som arbetslösheten stabiliserats på betydligt högre nivåer än tidigare. Detta har skapat nya typer av stratifieringar och också medfört att människor har börjat ställa om mentalt. Bland flertalet unga är den egna självbilden inte lika starkt knuten till anställning och lönearbete som hos tidigare generationer. Romankaraktärernas förhållningssätt liknar på många sätt den syn på arbetet som Guy Standing menar att medlemmar av prekariatet har; det är instrumentellt (för överlevnad), opportunistiskt (man tar det jobb man får) och prekärt (anställningen är otrygg).¹⁸ Många unga kan dessutom se en hel del fördelar med dagens flexibla villkor och känner inte igen sig i den närmast mytiska bild som de stora fackförbunden målar upp av en tidigare periods stabila anställningsstruktur.¹⁹

Jobb kommer och går. Så tänker åtminstone Eskil efter beskedet att vaktmästarnas och fastighetskötarens anställningar snart ska upphöra då firman de arbetar för, Workfuse, ska ersättas av en annan entreprenör, Eventa. Men när han ställer sin egen sorglösa inställning mot två av sina arbetskamraters inser han att alla inte tänker likadant:

Jag vet hur det fungerar. Du får ett jobb. Det tar slut snabbt. På kontraktet står hur många timmar man är garanterad per vecka: 0–45. Jag vet allt detta. Men Sven och Nikolaos, de vet det inte. Jag ser dem närma sig en avgrund. De är rädda, hela tiden, utan att visa det.²⁰

Eskils prekära förhållningssätt står mot de äldre kollegernas proletära, och det är tydligt att han ser sitt eget sätt att hantera ovissheten som det enda rimliga. De andra har fastnat i ett förgånget sätt att tänka: ”Någonstans blev de sina yrken”, tänker Eskil, och sådan vill han själv aldrig bli.²¹ Därför gör han det han ska, men inte mer. Han planerar en långresa till Sydamerika och ska vara borta så länge pengarna räcker. Sedan ska han kanske plugga. Eskils till synes obekymrade attityd inför jobb och försörjning mot-

svarar den gängse bilden av ungdomlig frihetslängtan och periodvis arbetslöshet som det nya normala. Men den kan också vara en pose eller en fasad utåt, upprättad som ett skydd mot eventuella motgångar. För även om planerna på att bli svensklärare framstår som fullt genomförbara är det tydligt att Eskil använder dem som något av en sköld mot omvärldens, och kanske även sina egna förväntningar och frågor om framtiden. ”Så länge som möjligt bör man hålla sina dörrar öppna”, resonerar han, helt i enlighet med dagens nyliberala flexibilitetslogik. Samtidigt påstår han sig längta efter skarpa situationer som tvingar honom att fatta avgörande beslut, uttrycka en tydlig åsikt.²²

Eskil verkar dessutom uppleva de fyra huvudsakliga känslolägen som Guy Standing kopplar till prekariatet – ilska, anomi, ångest och alienation.²³ Han uttrycker ilska både gentemot ledningen, för deras höga inkomster och falska artighet, och mot städerskorna, som trots att arbetet är individuellt försöker upprätta en sorts gemenskap. Han oroar sig för hur han ska bete sig för att passa in, utan att finna några tydliga normer. Dessutom finner han arbetet som sådant meningslöst, för vad det innehåller men kanske också just för att det är tillfälligt och att han därför inte riktigt räknas. ”Först nu förstår jag varför de knappt hälsade”, tänker han efter några månader. ”De förväntade sig att jag när som helst skulle bytas ut.”²⁴ I sin avhandling om unga behovsanställda och deras villkor lyfter sociologen Johan Alfonsson fram just maktlöshet och meningslöshet som centrala för den alienation många av hans informanter upplever i vad han kallar nutidens *flexibla kapitalism*, vars slimmade arbetsorganisationer ständigt minskar självbestämmandet.²⁵

När Moa under de första dagarna på äldreboendet går runt och presenterar sig är hon noga med att betona att hon bara ska vara där över sommaren. Men hon inser snart att hon är långt ifrån ensam om att hysa andra planer i livet. I hennes ögon framträder två typer av personal på Liljebacken – de som betraktar jobbet som tillfälligt och de som tycks ha förlikat sig med att arbetet blivit en del av dem själva. Roy, som arbetat länge på boendet och närmar sig pension, drömmer fortfarande om att starta eget som frisör. Martina som precis blivit fastanställd vill bli makeup-artist och

Leena, ska det visa sig, var också skådespelare en gång i tiden, men valde tryggheten i en fast anställning framför kortvariga projekt varvade med arbetslöshet. Den hängivna Eva, som frivilligt och obetalt jobbar över ibland för att baka sockerkaka åt de äldre, eller bara hålla någon i handen en extra stund, lyfts inledningsvis fram som ett avskräckande exempel. Samtidigt ser Moa statuskillnaden mellan tillfälligt och fast anställda. De senare har privata, medhävda kaffemuggar på en särskild hylla i personalrummet. Att Moa tidigt råkar använda Leenas kopp med dödskallemotiv blir inte bara en källa till konflikt utan fungerar också som något av ett förebud om Moas egen framtid på arbetsplatsen.

Alice får först ett kontrakt på bara tolv timmar i veckan och går runt med en liten skylt på bröstet: ”Ny på jobbet”. Hon är inledningsvis en iakttagare som skannar av dynamiken på arbetsplatsen och de olika kategorierna bland de anställda – de garvade och luttrade med historier från förr att berätta, de yngre med siktet inställt uppåt och framåt och extrajobbarna som drygar ut studiemedel och pension: ”Det som förenade dem alla och som höll dem samman var att de alla var övertygade om att det var någonting särskilt med den här butiken.”²⁶ Även om hennes egen position som nykomling är osäker går Alice in i sina arbetsuppgifter med oanad energi och nyfikenhet. Hennes inställning till allt det nya är närmast högtidlig och hon ser på tillvaron och omgivningen på nya sätt som dock är svåra att definiera och prata om med andra. Alice fascinerar av arbetet, sug in i det.

Standings tankar kring prekariatets tänkesätt har alltså viss bäring på de tre unga romankaraktärernas kortsiktiga planering. De är vana vid ett samhälle där osäkra och tillfälliga behovsanställningar utgör regel snarare än undantag. Till skillnad från vissa av kollegerna har de ändå inga planer på att stanna på arbetsplatsen. Men deras inställning kan som jag berörde tidigare på samma gång ses som ett uttryck för maktlösheten inför något de ändå inte kan påverka. Även om det finns en frihet i det tillfälliga, utan större förväntningar från något håll, gör ett prekärt tänkesätt det självklart att inte investera alltför mycket av sitt jag och sitt engagemang i något som ändå troligen inte ska pågå så länge. Det skapar en inbyggd distans mellan individen och arbetsplatsen. *Jag*

ska egentligen inte jobba här och *Vi, vi vaktmästare* diskuterar om en sådan inställning i längden fungerar i ett arbetande kollektiv. I *Monopolet* gestaltas snarast det motsatta problemet, att engagera sig för mycket, överprestera. Även om Alice aldrig drömt om att jobba på Systembolaget blir Butiken snart det enda hon tänker på. När balansen mellan tillvaron utanför och på arbetsplatsen rubbas, uppstår en situation som är allt annat än hållbar.

Att göra, tänka och känna klass

De drag av tillfällighet och omställningsbarhet som präglar prekariatets tänkesätt synliggör också klasskodade tankebanor. Eskils till synes bekymmersfria inställning till sin osäkra anställning och tillhörande försörjning har ett mått av medelklassens självsäkra trosvisshet över sig. Det går alltid att få ett nytt jobb, nya pengar. Tryter inkomsterna kan han, som han påpekar, ringa sina föräldrar. Varken Moa eller Alice formulerar några sådana reservlösningar. Moa verkar särskilt angelägen om att upprätta en ny, autonom identitet, långt från småstadsuppväxten. Att arbeta som vårdbiträde är för henne, åtminstone till att börja med, bara en station på vägen mot scenskolan, men framför allt handlar det om just försörjning. Alice, som är några år äldre, tycks ha en mer filosofisk och samtidigt förutsättningslös inställning till butiksjobbet. Redan vid anställningsintervjun pekar berättarinstansen ut henne som avvikande i den välbeställda stadsdelen, iförd faderns gamla nötta skinnjacka ”som inte riktigt smälte in i ett köpcentrum på den här sidan av stan”.²⁷ En hel del tyder på att Eskil och Alice tillhör samma typ av urban kulturell medelklass som Moa gör sitt bästa för att ansluta sig till.

Klass framträder i romanerna framför allt genom olika typer av karaktäristiker: i hur Alice tänker och talar med andra i Butiken, i relationen till arbetskamraterna och i beskrivningen av kunderna; i Eskils blick på sig själv och andra; i Moas sätt att etikettera sina kolleger och hennes försök att passa in, inte minst i olika kulturmiljöer utanför jobbet. Moa är särskilt snabb med att definiera, hennes inledande beskrivningar av kollegerna på äldreboendet är

lika träffsäkra som fördomsfulla. I hennes ögon blir Roy schablonbilden av en bög – dessutom den första hon mött. Han har ”ring i örat, Acnejeans och munkjacka” och ”blinkar frenetiskt med sina färgade ögonfransar”.²⁸ Martina, som vill bli makeup-artist, framstår genom Moas kritiska blick som ett slags *white trash*: ”Martina har aldrig varit på teater. Men hon har gjort fyra aborter.”²⁹ Som ytterligare en kliché framställs Eva, så hängiven sitt arbete med de äldre, pigga och trallande i dur, att Moa till en början frågar sig vad det är för fel på henne. Leena beskrivs som en avdankad hippie eller punkare, med ring i näsan, hår under armarna och grova kängor på fötterna. Den alkoholiserade kokerskan Nettan eller Bettan, Moa lär sig aldrig riktigt namnet, virvlar förbi med nystartsjobb, magsäcksoperation och rosa pälsstövlar inköpta på postorder, innan hon får cancer och dör vid 43. Moas stereotypa avkodningar av omgivningen avslöjar också hur hon själv inte vill vara eller framstå.

Även om romanerna ägnar ett begränsat utrymme åt huvudpersonernas liv utanför arbetsplatsen står det snart klart att rollerna skaver mot varandra. Moa vars fritid skildras utförligast är också den som har det tydligaste målet bortom vikariatet som vårdbiträde. Under sin lediga tid går hon helt upp i klichén som kulturintresserad storstadsbo. Hon köper basker, tygväska och anteckningsbok, väljer ut ett ”stamcafé” i Gamla stan där hon läser pjäser lånade på stadsbiblioteket och skriver betraktelser över övriga kafégäster för att spara på ”typer” som hon kan imitera i någon framtida föreställning. Hon lurar sig in på teatrarnas gruppvisningar för dramatikstudenter, där hon också träffar sin blivande pojkvän.

Moas komplicerade navigerande i en starkt klasspräglad tillvaro utgör en viktig motor i romanen. Hennes intressen strävar alltså mot kulturell medelklass, men den tillhörigheten visar sig vara svåruppnåelig. När hon blir bjuden på fest hos kollegan Leena, som har vänner i musik- och kulturbranschen, oroar hon sig inte minst över klädseln: ”Jag åker in till stan för att hitta något nytt att ta på mig. Något nytt som inte ser nytt ut. Vill inte att någon ska tänka att jag har köpt något nytt att ha på mig bara för att jag ska gå på fest.”³⁰ Här framträder återigen den emotionella klasspolitiken som Skeggs diskuterar i *Att bli respektabel*, där önskan att passera

som medelklass skapar ängslan.³¹ Citatet avslöjar hur Moas ambitioner att smälta in kräver en ansträngning och eftertanke som sedan måste döljas. Med en lätt ironisk kommentar uppmärksammar passagen dessutom det paradoxala i hela operationen. Moa är alltså inte bara medveten om de outtalade kraven på henne och att dessa gör henne stressad. Hon reflekterar också över det motstridiga, svårtydda och kanske lite fåniga, både i förväntningarna som sådana och i hennes sätt att försöka uppfylla dem. Här uppstår en intressant dubbelexponering i romanens förstapersonsberättande, som rymmer både den unga ängsliga klassresenärens tankar och tillkortakommanden, och de lite ironiska kommentarerna från någon som närmast tycks betrakta skeendet i efterhand.

Moas valhända försök att passa in i storstadens kulturliv och de få inblickar hon ger från sin småstadsuppväxt och hur hon längtat efter att ta sig därifrån präglas i hög grad av vad som inom sociologin brukar kallas för *disidentifikation* och *dissimulering*. Jag berörde den här typen av avståndstagande till och döljande av någonting som rör den egna personen i förra kapitlet i fråga om karaktären Maj. I båda fallen handlar det om klassbakgrunden.³² De inledningsvis föraktfulla blickar på arbetskamrater som i Moas tycke utstrålar dålig smak eller överdriven präktighet minner kanske för mycket om allt det hon försöker lämna bakom sig. Men inställningen handlar också en hel del om ålder, om nittonåringens skepsis inför allt som signalerar medelålder och Svensson. Arbetartillvaron på äldreboendet passar till att börja med inte in i Moas självbild och framtidsplaner. Splittringen illustreras inte minst genom att hon har upprättat två helt olika CV. Ett riktat till "vanliga arbetsplatser. Ett slags överlevnads-CV. Eller ett jag-är-en-glad-positiv-och-samarbetsvillig-tjej-CV", och ett som alltid ligger i väskan, med teatermeriterna.³³

Även Eskil upprättar dubbla, åtskilda världar, en på jobbet och en utanför. Han ser sig som något mer än vaktmästare: "Det finns saker jag ägnar mig åt på fritiden som kolliderar med personen jag är på Nordens Affärer."³⁴ Dit hör inte minst läsningen och den möda han ägnar åt de böcker han fyller hyllorna med i andrahandsettan, sorterade i bokstavsordning på författarnas efternamn. Eller att han sparar pengar till en långresa. Eskil tyck-

er att han rör sig olikt de andra männen på vaktmästeriet: han sitter annorlunda i soffan, äter annorlunda mat, ägnar rasten åt att läsa. Den form av maskulinitet som de andra utstrålar verkar förbrylla och skrämma honom. Men det är inte entydigt; bakom jargongen är de också mjuka och omtänksamma. Ibland masserar de varandras stela muskler och ömma nackar, men Eskil vill inte bli vidrörd, vilket blir ytterligare ett tecken på hans ovilja att bli alltför involverad. Samtidigt retar han sig på att städerskorna verkar hålla ihop i grupp, trots att arbetet är individuellt, "alltså har deras gemenskap inget annat syfte än nöje".³⁵ Eskil är sträng i sitt omdöme om andra men också mot sig själv. "Jag känner mig ful", konstaterar han och funderar mycket över hur han framstår för omgivningen, när han möter upp leveranser eller promenerar ut på lunch i sina jobbkärl: "Folk ser på mig och tänker kanske saker."³⁶

Hos Alice i Butiken passerar olika klasschatteringar och etniciteter. De välbeställda villaägarna men också de polska gästarbetarna som bygger deras kök. Stamkunderna som ibland är för berusade för att få handla. Alice vinnlägger sig visserligen om att bemöta alla lika, men medan hon kan känna samhörighet med stammisarna växer hatet mot de tillfälliga besökare som behandlar henne "som en helt utbytbar kassamaskin".³⁷ Alice utstrålar ingen ängslan kring vem hon är eller vill vara. Däremot känner hon ilska och besvikelse över hur vissa kunder, särskilt de som verkar bättre bemedlade, behandlar henne som närmast osynlig: "Förmodligen, det var hon tvungen att påminna sig själv om, tänkte de absolut ingenting om vem hon var – de såg henne inte ens, och det var just det som hade blivit outhärdligt för henne."³⁸

Alice och Eskil verkar dela obehaget inför att omgivningen inte intresserar sig för vilka de "är", innanför arbetskläderna och utanför arbetsplatsen. Bland vaktmästarkollegerna på Nordens Affärer vill Eskil dock mest av allt bara smälta in, här oroar han sig snarare för att hans "verkliga" jag kanske skiner igenom, avslöjar honom: "Bara för att jag bär rätt kläder, betyder det att det inte syns att jag är en annan?"³⁹

Mitt i allt det nya finner de tre protagonisterna ändå viss stadga genom varsin person på jobbet som fungerar som ett slags mentor:

en trygg kollega som funnit sin plats och kan överbrygga klyftan till det som känns främmande. Alice bygger upp en särskild vänskapsrelation med Elin, som beskrivs som en legend i stora delar av Stockholms systembolagsvärld på grund av sin snabbhet och skicklighet. Elin har seniga tatuerade armar, ett bubblande skratt, en naturlig auktoritet och är alltid bäst på morgonpocket. Eskil upprättar en laddad homosocial relation till fastighetsskötaren Tomas, som blir en tvetydig fadersgestalt. Å ena sidan en vuxen man att spegla sig i och mäta sig mot, som är självklar och okomplicerad, förefaller trygg och obekymrad i sin kropp och sin arbetaridentitet. Å andra sidan har Tomas helt andra intressen och prioriteringar i livet. Han vill bygga pool och åka till Madrid, och han uttalar sig vid flera tillfällen öppet rasistiskt, vilket Eskil ogillar utan att riktigt våga protestera. Leena, som Moa först tar tydligt avstånd från, blir efter hand ett slags förebild. Hon har varit skådespelare men omskolat sig till undersköterska. Hon ser krasst på teaterlivet, dess ungdomsfixering, sexism och mördande konkurrens. Leena lär Moa att se mer realistiskt på villkoren inom teatern och förstå fördelarna med vårddyrket.

Att vara eller inte vara arbetarklass

För Eskil sitter arbetartillhörigheten uppenbarligen i hög grad utanpå, i de tjocka grå byxorna och den svarta tröjan med företagslogga på bröstfickan. Erfarenheten att vara vaktmästare är motstridig och dubbel. Han känner sig utklädd och skäms inför människor utanför arbetsplatsen. Han imiterar arbetarklass som vore det en maskerad, på liknande sätt som Butler hävdar att genus skapas performativt, genom imitation och upprepning.⁴⁰ Men det handlar inte om en ironisk imitation, utan om en genuin vilja att höra till. I högre grad än hos Moa framstår arbetaridentiteten ändå som lånad, något Eskil prövar under en begränsad tid och sedan lägger ifrån sig och eventuellt minns med viss nostalgi, ungefär som en turistresa. I en av de få passager i romanen som skildrar upplevelserna från vistelsen i Sydamerika är parallellen mellan turisten och vaktmästarrollen uppenbar: ”Man försöker klä sig så

man smälter in men man missar något / De identifierar försöket / Du är påkommen”.⁴¹

I början av respektive berättelse är det tydligt att protagonisterna i första hand tänker på arbetet utifrån sin egen just nu rådande situation. Varefter tiden går blir de, om än i olika grad, delar av någonting större. Att de anställs i typiska arbetaryrken betyder inte att de automatiskt anammar en identitet som arbetare eller arbetarklass. Däremot växer de in i ett sammanhang som påverkar dem på olika sätt. Sociologen Sverre Lysgaard formulerade på 1960-talet en teori om arbetarkollektivet, som innebär att de anställda formar ett eget normsystem som kan fungera som skydd mot krav från organisationen där de arbetar.⁴² För att en sådan gemenskap ska uppstå krävs att arbetstagarna erfar likhet och närhet och att de skapar gemensamma problembilder, något som är svårare att uppnå för tillfälligt anställda.

Särskilt Eskil och i viss mån även Moa upprättar inledningsvis snarast en social distans genom att inte riktigt inordna sig i gemenskapen. Eskil drar sig undan på rasterna för att läsa böcker och framhärdar i att han ska bli svensklärare. Moa delar upp sig i två, fortsätter drömma om scenskolan och arbetar bara vidare i väntan på nästa antagningsomgång.

Alice går däremot snabbt från att vara en av tre nykomlingar som ingen riktigt räknar med till att bli en av butikschefens påläggskalvar. Arbetet sätter djupa avtryck i henne. Redan efter ett par månader blir hon delvis en annan, utanför jobbet men också i Butiken, som börjar kännas som ett hem. Mellan de anställda uppstår en speciell form av samförstånd: ”det de hade gemensamt var ett skikt av upplevelser som var och en hade haft ensam och alldeles för sig själv, men som de ändå kunde lita på att de andra också hade haft”.⁴³ Men utifrån Lysgaards definition av ett arbetande kollektiv är närheten och gemenskapen i Butiken trots allt ganska svag. Den laganda som medarbetarna skolas in i bygger på konkurrens och handlar om en ständig tävlan mot andra systembolagsbutiker men även inbördes. Upplevelserna av arbetet förblir i hög grad individuella, något starkare normsystem som skydd mot ledningen upprättas aldrig. Kanske är det just bristen på kollektiva strukturer som gör både Butiken och relationerna mellan dem som

jobbar där så pass sårbara. När motgångarna kommer slag i slag finns det ingen gemensam kraft som håller samman delarna. Först när Alice och Elin släpper på prestigen och kan skratta åt eländet tillsammans finns det också hopp om en framtid för Butiken.

Efter hand händer någonting även för Eskil och Moa. Eskil låter sig bli mer engagerad i arbetskamraterna, till den grad att han vid ett par tillfällen umgås med Tomas och några av de övriga även efter arbetstid. Han reflekterar över om han trots allt som skiljer dem åt skulle kunna bli en i gänget. Eskil registrerar noga hierarkierna på Nordens Affärer. Alla hälsar och är trevliga, även VD:n. Men statuskillnaden är ändå tydlig i Eskils ögon: ”De rikas skuld är påtaglig.”⁴⁴ Något reellt klasshat är det dock inte fråga om. Snarare menar sig Eskil kunna genomskåda att hela systemet bygger på en bluff, där vissa ”sitter där de sitter / eftersom de har lärt sig spelets regler”.⁴⁵ Inte heller på vaktmästeriet finns någon tydlig gemenskap av det slag Lysgaard formulerar, som enar dem mot ledningen, utöver att de snackar skit om närmaste chefen Erika bakom hennes rygg. Även om Eskil vid något tillfälle får hjälp med hur han ska försluta paket, och Tomas visar hur han kan fördriva tid genom att bekymmerslöst röra sig i korridorerna med något verktyg i händerna, är arbetet och ansvarsområdena precis som i Butiken i hög grad individualiserade.

De sociala band som trots allt upprättas inom gruppen blir Eskil egentligen medveten om först när det är för sent. När den nya entreprenören Eventa övertar fastighetsskötsel och service får han vara kvar en kort period för att lära upp de nya vaktmästarna och upplever då en tydlig försämring av sin arbetsituation. Inte bara för att han inte kan jobba lika fritt och ta samma pauser som förr, utan just för att han saknar det gamla arbetslaget. Även om nya möjliga jobb står på tur och tillfälliga anställningar erbjuder en fördelaktig flexibilitet, lär sig Eskil under berättelsens gång att arbetet trots allt är något betydligt större än själva arbetsuppgifterna.

Moa börjar efter hand förstå det meningsfulla i arbetet hon utför på äldreboendet och att hon faktiskt är bra på att ”jobba med människor”. De äldre som först bara varit skrämmande och äckliga börjar så småningom utkristallisera sig som individer. Godmodi-

ga, runda Gullan, tandlösa Elna med undulaten Gojan, bångstyri- ga Astrid, och Urban, som är grov i mun men mest hungrar efter närhet. Moa kan börja tänka på dem även när hon är ledig. Hon hoppar in extra, stannar kvar längre på kvällen när det krisar, tar egna initiativ med att ta ut de boende på olika utflykter och formulera en likabehandlingsplan. Snart är det hon som får lära upp nya timvikarier. Även kollegerna framträder i ett mer fördelaktigt ljus när Moa märker att de täcker upp för henne när det behövs, som när hon gjort ett misstag som varit till stor fara för en av vårdtagarna. Samtidigt får hon en annan inblick i arbetsvillkoren. Att vissa rings in på extra timmar så att kommunen slipper betala ersättning för kvalificerad övertid. Att flera av de anställda dubbelarbetar, vilket blivit möjligt i och med privatiseringarna. Moa är den av de tre protagonisterna som tydligast kan sägas ingå i ett arbetande kollektiv i Lysgaards mening.

Ändå är det egentligen först i Sara Beischers nästföljande roman *Jag ska egentligen inte prata om det här*, där Moa skrivit en roman om sin tid på äldreboendet, som hon "blir" arbetare i betydelsen att hon själv inser sin klasstillhörighet. Det sker genom att omgivningen – framför allt kulturjournalister och moderatorer på de litteraturevenemang hon som författardebutant bjuds in till – ständigt betonar att hon skrivit en arbetarskildring. "Fram tills nu har jag trott att jag har haft en vanlig barndom. Men jag har haft en arbetarklassbarndom", tänker Moa. "Det kan tyckas märkligt att jag inte har funderat på det här tidigare, men man går inte runt som arbetarklass och tänker att här går jag runt och är arbetarklass."⁴⁶ Sättet att resonera lyfts fram av Skeggs, som betonar just att arbetarklassen sällan talar om klass; de som gärna diskuterar arbetarklass tillhör påfallande ofta själva medelklassen eller är klassresenärer.⁴⁷ Ur ett sådant perspektiv signalerar Moas sätt att tänka kring sin egen klassbakgrund att hon är på väg att lämna den bakom sig. Det är hennes nya tillvaro som kulturarbetare som får henne att reflektera över sin förändrade livsstil. Att hon köpt bostadsrätt, får stipendier, åker första klass på tåget och unnar sig "vita liljor och dyra månadsmagasin".⁴⁸

Men sökandet efter respektabilitet tar inte slut. Ängslan över att passera lämnar henne inte, den byter bara riktning. När hon

bjuds in till ett evenemang ihop med Göran Greider blir hennes osäkerhet kring den egna klassidentiteten, eller åtminstone det sätt att tänka och agera politiskt som hon förknippar med den, återigen tydlig: ”Min största rädsla när jag beger mig mot Sveavägen och ABF-huset är att jag inte ska se ut som en socialist. Jag har ingen aning om vad jag är för något.”⁴⁹ När omgivningen tycks ge henne godkänt och hon blir inbjuden till fler vänstersammanhang verkar det snarast komma som en glad överraskning. Först i romanens slutscen, på ett podium under Almedalsveckan i Visby, med de tidigare kollegerna Leena och Eva i publiken, får Moa fäste i sig själv och i den arbetare hon varit men kanske inte längre är.

Förtrollad av arbete

Arbetarskildringens starka koppling till realistiskt berättande präglar även de tre romaner som står i fokus här. Men som tidigare nämnts finns inslag som bryter mot de gängse konventionerna. Drag av förtrollning, magi ock skräck bidrar till att illustrera karaktärernas motstridiga och stundtals märkliga erfarenheter av arbetet.

Samtidigt som Eskil tror sig vara mycket mer än en vaktmästare inser han att han måste vara på sin vakt. Förvandlingen kan ske snabbt och då kan han bli som de andra. Eskils identitetsprovande på arbetsplatsen minner om konstasagens förtrollning. I hans ögon blir inredningen vackrare för varje våningsplan, heltäckningsmattorna allt tjockare, espresson mer välsmakande. Vaktmästartillvaron fungerar även den som något av ett förvandringsnummer, likt Stålmännens ombyte i telefonkiosken. Tillvaron på Nordens Affärer framstår närmast som en inverterad Askungesaga, där det är vaktmästarrollen som bär på magin. Klockan fem bryts förtrollningen och väl hemma duschar han den snabbt av sig. Men i Eskils upplevelser finns även ett kusligt drag av jagförlust. Hans uppfattning om sig själv som socialt kompetent i formella sammanhang saknar värde i samvaron på vaktmästeriet, vilket ger honom en känsla av tomhet och icke-autenticitet. Vem är han, var kommer han ifrån och vem vill han vara? I den här miljön tycks hans för-

flutna sakna relevans, åtminstone säger han sig inte ha något att berätta från barn- och ungdomsåren: "Vem ger mig stryk, vem rånar mig en sen natt? Ingen."⁵⁰ Hans erfarenheter passar in lika lite som hans kropp och rörelsemönster: "I Nordens Affärer går jag som en vaktmästare och känner till hur hissdörrarna öppnas, men så fort min kropp förväntas hjälpa mig ur något så undrar den: Står jag rätt nu? Ska den här foten se ut så här?"⁵¹

Eskil känner sig omväxlande tillhörig, uttittad och osynlig. Hans passerkort ger inträde till arbetsplatsen, i den meningen räknas han. Men han tror sig inte fastna på övervakningskamerorna i mataffären och stjäla ibland fast han inte behöver. Efter att han utan grund har antytt att han har ont om pengar skänker den godhjärtade kollegan Nikolaos honom regelbundet matkassar, det mesta av innehållet slänger han bara. Han tror sig samla erfarenheter, som kanske kan leda vidare. Men han är inte säker: "Är det här att göra saker? Gör jag något nu?"⁵²

Även *Monopole*t bär tydliga spår av magi och erbjuder några närmast karnevaliska omkastningar. Det finns något storögt över Alices möte med Butiken, ungefär som när hennes namne ramplar ner i Underlandet i Lewis Carrolls berättelse. Hon noterar fascinerat hur kroppen förändras av arbetet och alltmer börjar likna en fantastisk maskin, "en samling kroppsdelar som hon skulle kunna använda till nästan vad som helst".⁵³ För henne blir Butiken alla gåtors lösning, den punkt där allt strålar samman – "världens navel". En plats som upphäver tingens ordning och tidens gång genom att erbjuda människor en möjlighet att fly vardagen: "Vinnet är den trolldryck som gör förvandlingen möjlig."⁵⁴ Alices totala uppgång i arbetet når sin höjdpunkt i en märklig scen där hon råkar tappa en mycket exklusiv vinflaska i golvet. Inför de häpna arbetskamraterna faller hon på knä, doppar fingret i pölen – och smakar. Handlingen motsvarar ett slags helig kommunion:

Hon hade tagit en del av golvet, en del av butiken, och stoppat den i sin mun; den hade blivit en del av henne nu, och om det någon gång hade funnits någon återvändo från den väg hon hade börjat gå var den helt säkert borta nu.⁵⁵

Bakom det absurda och högtidliga rymmer bilden av Alices hän- givenhet en mörkare sanning: den press som det tillfälliga arbetet sätter på individen att ständigt visa framfötterna och överprestera. Sociologen Oliver Nachtwey har utifrån tyska förhållanden pekat på den ökande polariseringen i dagens arbetsliv, mellan de fastanställda som har trygga villkor och de med tillfälliga kontrakt, som ständigt måste ge järnet och, som han uttrycker det, ”compete anew practically every day”.⁵⁶ Alice går så upp i arbetet att hon inte märker kollegernas kritiska kommentarer kring hennes eget övermod. Hon lyssnar inte heller på vännernas varningar om att hon också måste ha en väg ut. Men hennes hybris har en ände. I samband med ett enormt snöfall i februari inleds Butikens gradvisa förfall. Leveranser och försäljning hamnar i otakt och den tilltagande oordningen i lokalerna smittar av sig på personalen, i form av osämja, slarv, ökat svinn, sjukskrivningar och avhopp. Mitt i all stress blir Alice och bästa vännen Elin plötsligt osams över en bagatell. Om Butiken ska kunna räddas måste Alice hitta tillbaka till sin individuella person och livet utanför arbetet men också försöka upprätta den gemenskap som Lysgaard talar om, som handlar om att sträva åt samma håll, inte bara glänsa själv.

Till skillnad från Eskil trivs Moa i arbetskläderna, ”med fickor som man kan sätta pennor i, så att man känner sig viktig” och en namnskytt som får henne att se ut som ”en riktig sjuksköterska”.⁵⁷ Hennes ”förklädnad” rymmer positiva konnotationer och en typ av auktoritet som hon i övrigt värjer sig mot. Hennes första intryck av de boende följer snarare skräckberättelsens förvrängda proportioner och kontrollförlust. Det övergripande bildningsprojektet handlar om att i någon mening överbrygga splittringen mellan det liv Moa drömmer om och det verkligheten har att erbjuda. Om att ta ansvar och bli delaktig. När hon efter ett år blir erbjuden en fast tjänst innebär det inte att hon tänker sluta söka till scenskolan: ”Den enda skillnaden är att jag har lite mer stabilitet och trygghet runt mig.”⁵⁸ Vid romanens slut etiketterar hon sig själv, utan ironi, som *vuxen*, med egen bostad, ekonomi, fast tjänst och halvårskort på badhuset. I en sista valsituation, mellan en provfilmning och ett sedan länge utlovat konditoribesök med Gullan på boendet, väljer hon till sist det senare.

Eskil gör motsatt prioritering, han går på rockkonsert i stället för att träffa sina tidigare arbetskamrater och låter mobilsamtalet från Tomas vibrera ut. När han lämnat vaktmästarjobbet bakom sig och tycks träda (tillbaka?) in i en tydligare medelklassstillvaro, kanske med sikte mot läraryrket, tror han sig åtminstone ha blivit en erfarenhet rikare. Med viss melankoli spekulerar han över om han kommer att se tillbaka på den här perioden som ”en enkel tid”.⁵⁹

Tre bildningshistorier om gemenskap

En erfarenhet som många i det svenska samhället bär med sig, oavsett hur (arbets)livet sedan gestaltar sig, är just ungdomens första, kortare anställningar inom arbetaryrken i omsorg, handel, tillverkningsindustri och service. I de tre romaner som diskuteras i det här kapitlet skildras unga vuxna etniska svenskars tidiga arbetslivserfarenheter i traditionella arbetaryrken. Karaktärerna delar en inledande distans till eller avvaktan inför det tillfälliga arbetet. Deras inställning följer en nyare prekär logik snarare än en tidigare proletär, utifrån Guy Standings beskrivning, vilket också komplicerar möjligheten att placera dem klassmässigt. Varken Moa eller Eskil tillskriver sig själva en identitet som arbetare. Båda ser utbildning som en utväg och använder sina planer som ett skydd utan att först inse att detta påverkar hur de blir bemötta av andra på arbetsplatsen. Alice som trots universitetsexamen inte lyckats få jobb går in i sin timanställning mer förutsättningslöst och lyckas snart finna både mening och glädje i arbetet. För henne blir problemet snarare att sätta gränser för hur stort utrymme Butiken och hennes egen strävan efter perfektion ska få ta.

Alla tre brottas i någon mening med hur de ska få jobb och privatliv att gå ihop. Medan Moa och Eskil inledningsvis bygger upp helt skilda identiteter för sig själva som arbetstagare och privatpersoner, blir Alice så uppslukad av sitt arbete att livet utanför snarast verkar tappa sin mening. Inget av dessa förhållningssätt visar sig hållbara, vilket tvingar karaktärerna att reflektera över vilka de är och vill vara.

I trion är det egentligen bara Moa som blir en del av det slags arbetarkollektiv som Lysgaard definierar, där de anställda lyckas forma ett eget normsystem och upprätta gemensamma problem-bilder. Hennes sätt att förhålla sig till såväl arbete som klass är också det som förändras mest under berättelsens gång. Hon går från att se på de äldre med äckel och kollegerna med förakt, till att ta egna initiativ för att förbättra miljön på äldreboendet och känna stolthet över sitt arbete. I den efterföljande romanen om tiden efter anställningen på Liljebacken verkar hon till sist också bottna i sin egen arbetarbakgrund. Eskil tycks ta sin tillfälliga anställning med en axelryckning och lämnar vaktmästartillvaron som det verkar utan större saknad. Ändå framstår månaderna på Nordens Affärer som viktiga i ett pågående identitetsbygge som handlar både om klass och maskulinitet. Berättelsen om Alice och hennes sårbarhet och övermod slutar till sist i ett förlösande skratt. Det verkar finnas hopp för både henne, vänskapen med Elin och den vid det här laget tämligen försummade systembolagsbutiken.

Den underliggande normen i de tre berättelserna signalerar kulturell, urban medelklass. Som i flera tidigare berörda romaner finns även en outtalad svensk vithetsnorm. I marginalen skymtar skuggsamhället i form av utländska gästarbetare, missbrukare och tiggande EU-migranter. Det tillfälliga arbetet omges av en komplicerad palett av klass-, genus- och ålderskodade emotioner, i form av skam, äckel och alienation, men också samhörighet, empati och arbetsglädje. De i huvudsak realistiska skildringarna visar sig även rymma inslag av förtrollning, magi ock skräck. Eskil förvandlas till vaktmästare men förtrollningen släpper vid arbetsdagens slut, då han åter blir sitt vanliga jag. Moa förfasas över de äldres skräck-injagande skröplighet, men när hon väl övervinner rädslan lyckas hon uppbåda både ömhet och empati och känna samhörighet med arbetskamraterna. Alices kropp förändras av arbetet och hon ingår i en kommunion med Butiken, men även hennes förtrollning måste brytas för att en rimlig relation mellan henne, arbetet och kollegerna ska kunna uppstå.

Om studien som helhet främst fokuserar på hur klass *görs* i litteraturen, inte minst av olika romankaraktärer, ger det här kapitlet framför allt exempel på unga protagonister som på olika sätt *prövar*

en arbetaridentitet. De tre romankaraktärerna har olika strategier för att hantera det nya och okända, ibland skrämmande, stressiga eller långtråkiga och monotona. Oavsett deras tidigare bakgrund eller framtida liv bildar berättelserna ett slags utsnitt där identiteten som arbetare är något som de på olika sätt omväxlande går in i och ut ur. På ett ytligt plan klär de på och av sig sin arbetartillhörighet genom de särskilda plagg som bärs på jobbet. Men kläderna bär på ett djupare grundproblem som handlar om att förstå sin egen roll i ett samspel.

Den gemensamma lärdomen ligger i insikten att arbetet är betydligt mer än själva arbetsuppgifterna; det kräver också en emotionell investering och en ambition att upprätta fungerande relationer till omgivningen. Samtidigt är det tydligt att det tillfälliga arbetets otrygghet och hot om överexploatering inte inbjuder till den typen av engagemang och gemenskap. Lysgaards version av det arbetande kollektivet framstår därmed snarast som en utopi, sprungen ur en svunnen tid då arbetslagstiftning och facklig mobilisering i högre grad kunde stå emot ett hänsynslöst utnyttjande av arbetskraften. De tre romanernas komplexa bilder av hur unga protagonister upplever och hanterar dagens fragmenterade arbetsvillkor väcker nya och uppfordrande frågor om rättvis och hållbar försörjning och meningsfull sysselsättning för alla. Dessutom visar de hur skönlitterärt berättande ger historien om arbete i Sverige ständigt fler nyanser som också ställer frågan om klass och klasstillhörighet i nytt ljus.